

Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині

Для всебічної характеристики культури лісостепових племен раннього залізного віку дослідження поховань не менш важливі, ніж розкопки поселень. Але курганні могильники в басейні Сіверського Дінця вивчені ще дуже слабо. Дореволюційні публікації нечисленні і часто неповноцінні через відсутність ряду відомостей щодо обряду поховання. Матеріали нових розкопок також опубліковані лише частково. Стаття присвячена публікації матеріалів розкопок 18 курганів на Великогомільшанському і Люботинському могильниках в 1962, 1967—1968 рр., а також деяких випадкових знахідок, які походять з курганів.

Могильник поблизу с. Велика Гомільша почав вивчати ще в 1949 р. С. А. Семенов-Зусер, який розкопав тут три кургани¹. В 1967—1969 рр. нами була проведена зйомка плану всього могильника і розкопано ще вісім курганів (№ 4—11). Могильник виявився одним з найбільших у басейні Сіверського Дінця і лівобережному Лісостепу. На план нанесено понад 700 курганів від 0,5 до 7 м заввишки. Однак для контролю розкопали і кілька маловиразних насипів лише 0,35—0,4 м заввишки, які містили в собі рештки поховань. В середній частині могильника знаходився великий підковоподібний майдан, який являє собою, очевидно, рештки кургану біля 10 м заввишки.

Могильник, простягнутий зі сходу на захід уздовж лівого берегу р. Гомільши, утворює приблизно шість великих курганних груп, в яких можна виділити ще від 4 до 12 більш дрібних об'єднань, де кургани групуються компактніше (рис. 1). На відстані 1,5 км на південний захід від могильника в с. Велика Гомільша розташовано велике городище VI—III ст. до н. е., а навколо нього п'ять одночасних селищ: два поблизу хут. Западенька (селище Мисове I і II), одне в уроч. Вовківня на південний схід від с. Велика Гомільша, одне в 1 км на схід і одне на північний схід від села на місці в уроч. Засеменове². Враховуючи все це, можна припустити, що Великогомільшанське городище було центром якоїсь етнічної спільності — племені або роду. У такому разі могильник був некрополем цієї спільності, а окремі групи курганів у ньому відповідали більш дрібним підрозділам.

Розкопки курганів дали такі результати.

Курган № 4 розташований на північ від майдану. Висота 40 см, діаметр 8 м. Після зняття насипу на рівні похованого ґрунту з'явилась пляма могильної ями і навколишній викид глини. На глибині 40 см в насипу³ виявлено рештки деревного вугілля, грудку червоної вохри і уламок античної амфори. Прямокутна могила (220×120 см) орієнтована довгою віссю в напрямку північний схід — південний захід. Дно на рівні 180 см, на краю могили рештки дерев'яного перекриття. Поховання пограбоване. Кістки небіжчика поламані і розкидані. Плечові кістки, ребра, ключиця, крижі, уламки черепа знаходились в південно-західній частині, а стегнові та голішкові кістки і уламок верхньої щелепи — в протилежній. Кістяк чоловіка, можливо, середнього віку лежав орієнтований головою на південь. Речей немає.

Курган № 5 розташований в 30 м на захід від попереднього. Висота 85 см, діаметр 10 м. В насипу на глибині 30 см виявлено деревні вуглики. На рівні похованого ґрунту навколо могильної ями був глиняний викид, а з північно-західного боку спостерігався грабіжницький хід, в якому знайдено нижню щелепу чоловіка і уламок трубчастої кістки. Прямокутна могила (200×125 см) орієнтована в напрямку північ—південь. Глибина 180 см. В заповненні ями — уламки дерева від перекриття. Верхня частина кістяка до таза зруйнована. Похований орієнтований головою на південь. Поряд з лівою ногою в дерев'яних

пiхвах знайдено залiзний меч-акiнак з метеликоподiбним перехрестям i антенним наверхшям, довжиною 40 см (рис. 2, 1). Наварне перехрестя з одного боку не з'єднується. Такi мечi характернi для VI—першої половини V ст. до н. е.⁴ Трохи нижче меча, з того ж боку, збереглися залишки шкiряного сагайдака з застiбкою у виглядi бронзової конiчної ворварки (рис. 3, 22). В сагайдаку було 37 стрiл з типовими для V ст. н. е. наконечниками з бронзи (рис. 3, 1—11).

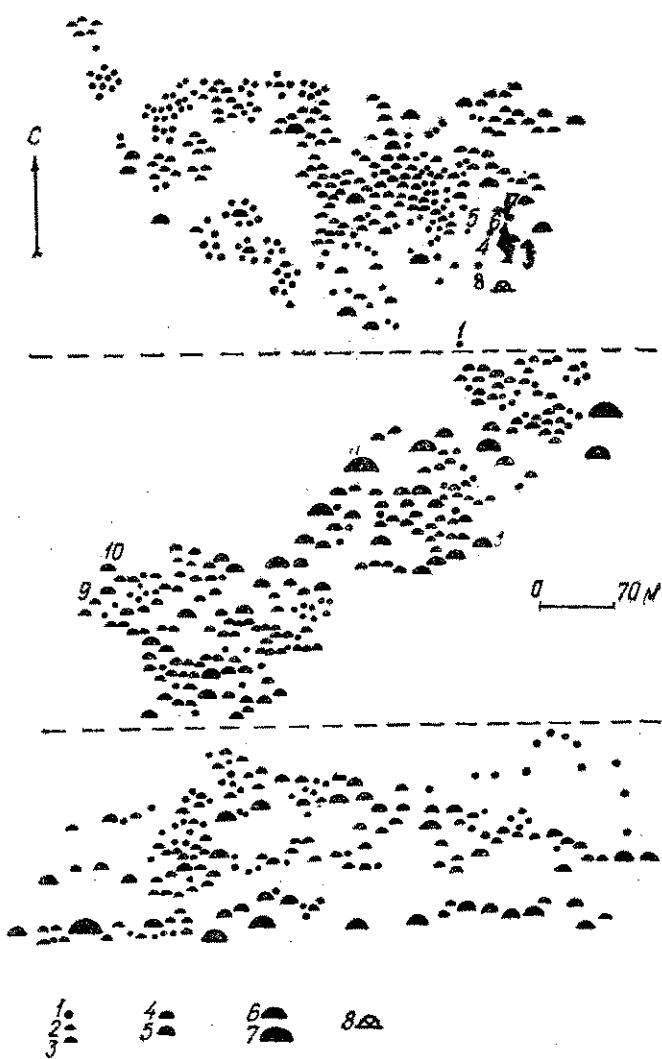

Рис. 1. План могильника бiля с. Велика Гомiльша. Умовнi значки височини курганiв, см:

1 — до 50; 2 — до 100; 3 — до 150; 4 — до 200; 5 — до 300; 6 — до 500; 7 — до 700; 8 — майдан.

Курган № 6 розташований в 50 м на схiд вiд кургану № 5. Висота 1 м, дiаметр 130 см. Пiд насипом, на рiвнi похованого ґрунту, виявлено три плями, двi з яких належали грабiжницьким ходам i перерiзали кiльцевий викид. Третя пляма окреслювала прямокутну могильну яму (270×155 см) глибиною 220 см, орієнтовану в напрямку пiвнiч—пiвдень. В могилi було два небiжчика, хоча бiльшiсть кiсток виявилася в грабiжницьких ходах. В схiдному ходi виявлено ребра, стегно i уламки черепа чоловiка лiтнього вiку. Бiля стегна лежав нiж з кiстяною ручкою (рис. 3, 12). В пiвденному ходi були розкиданi кiстки жiночого кiстяка: уламки черепа, нижньої щелепи, кiсток рук i нiг. Мiж кiстка-

ми знайдено уламок залізного шила і якоїсь іншої залізної речі з слідами дерева.

Курган № 7 розташований в 25 м на північний схід від кургана № 4. Висота 35, діаметр 70 см. На глибині від 40 до 105 см у заповненні могили знайдено уламки ліпного горщика і серед них вінця, прикрашені зачіпами та проколами (рис. 3, 16). Під насипом — могильна яма прямокутної форми (190×110 см, глибина 135 см), перекрита дерев'яним накатом, орієнтована в напрямку північ—південь.

Навколо ями кільцевий викид. Могила пограбована зверху. Похований лежав витягнуто на спині, головою на південь, але верхня частина до кісток стегна зруйнована.

Курган № 8 розташований в 40 м на південний захід від кургана № 6. Висота 45 см, діаметр 7 м. Прямокутна могила (225×110 см, глибина 150 см) була майже з усіх боків оточена викидом. Помітні рештки дерев'яного накату. В заповненні ями на глибині від 90 до 140 см знайдено деревні вуглики, залізну ворварку, уламок залізного ножа, точило, уламок залізного шила, два крем'яних знаряддя: різець і ножовидна пластинка (рис. 3, 15, 17—20). У південній частині заповнення — уламки черепа небіжчика. На дні могили трапились два бронзових наконечники стріл (рис. 3, 14), які були поширені в V—VI ст. до н. е.⁵

Курган № 9 розташований в 115 м на схід від кургану № 7. Висота 80 см, діаметр 10 м. Прямокутна могильна яма (225×135 см, глибина 120 см) була перекрита дерев'яним накатом і оточена викидом. Яма орієнтована в напрямку північ—південь. Жіночий кістяк лежав на спині головою на південь. Поховання пограбоване.

Рис. 2. Мечі скіфського часу.

1 — Велика Гомільша, курган № 5; 2 — Сніжкове, 3 — Волоська Балаклійка, 4 — Краснокутськ.

Курган № 10 розташований в 67 м на південь від кургану № 9. Висота 80 см, діаметр 8 м. Прямокутну могильну яму (235×120 см, глибина 160 см) оточував викид. Яма орієнтована в напрямку північ—південь, перекрита дерев'яним накатом. Поховання пограбоване. В могилі поховані чоловік і жінка, кістки яких поламані і розкидані. Здогадно померлі були орієнтовані головою на південь, тому що уламки черепа і верхньої частини кістяків траплялись переважно в південній частині могили. Між кістяками виявлено бронзову ворварку і бронзовий наконечник стріли IV—III ст. до н. е. (рис. 3, 23). Поблизу західної стінки лежала залізна ворварка і два уламки заліза (рис. 3, 21, 24).

Курган № 11 (Горішок) розташований в центральній курганній групі. Відноситься до найбільших — висота 620 см, діаметр 40 м. В насипі, на глибині 30 см знайдені деревні вуглики, а в похованому ґрунті — три уламки ліпного горщика скіфського часу. Могильна яма (315×350 см, глибина 775 см) орієнтована в напрямку північ—південь, перекрита дерев'яним накатом і оточена викидами з глини і піску. Поховальна споруда (рис. 4, В) являє собою склеп з дромосом у східній стінці ями. Стінки обкладені дерев'яними дошками шириною 18—20 см. Сім стовпів утримували дошки горизонтального облицювання і перекриття склепу. На початку дромоса з спадистою долівкою було ще два невеликих стовпчики діаметром 10—15 см. Довжина дромосу 95 см, ширина його на початку 100 см, а біля могильної ями — 145 см.

Долівка склепу рівна, без підстилки. Уздовж східної стінки був рівчак завширшки 20 і глибиною 30 см, в який заходили дошки облицювання. Цікаві деякі спостереження щодо техніки будівництва. Кутові дубові стовпи мали у розрізі квадратну форму і були старанно обтесані. Торці деревні у всіх випадках обрубані сокирою. Слідів вживання пилки немає. Дошки шириною 18—20 см також виготовлені сокирою. Малі стовпчики зберегли свій первісний вигляд, а один навіть був кривий.

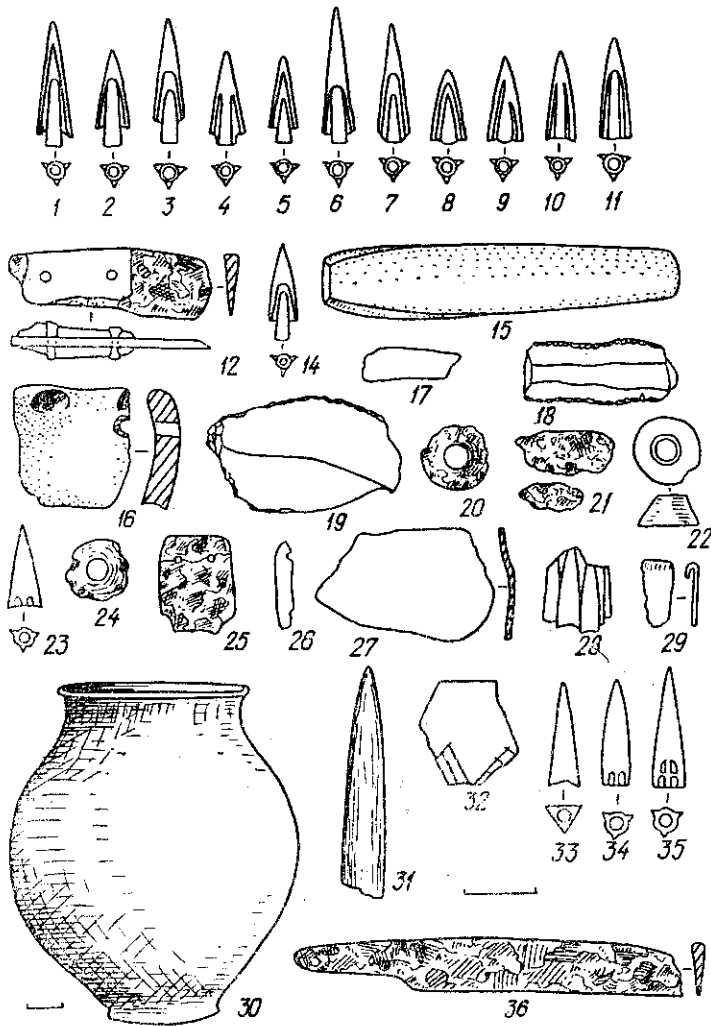

Рис. 3. Речі з курганів.

1—11, 14, 23, 28, 33—35 — бронзові наконечники стріл; 12—17, 36 — ножі; 15 — точило; 16, 32 — уламки кераміки; 18, 19 — крем'яне знаряддя; 20, 24 — залізні ворворки; 22 — бронзова ворворка; 21 — уламки заліза; 25 — луска від п'яндра; 26 — пластинка від пояса; 27 — уламок поножів; 29 — бронзове окуття дерев'яної посудини; 30 — корчага; 31 — кістяна проколка.

На стінках могили знайдено сліди землекопного знаряддя типу плескатої сокири-тесла з лезом 5,5 см завширшки. Залізних лопат не було.

Перекриття могили було плоским, двошаровим і хрестоподібним. Спочатку вздовж могили був укладений накат з товстих деревин, а потім поперечні дошки. В північно-західному кутку могили була схованка у вигляді ніші 100 см завширшки. Але грабіжники, мабуть, знали про неї, тому що грабіжницький хід був направлений саме сюди. Крім нього, могилу пересікала звірина нора.

Кістки чоловічого кістяка були поломані, розкидані і траплялися не лише в заловненні могили, але й в грабіжницькому ході і в норі. Речі також розкидані і зруйновані. Виявлено уламки залізних лусок

від панциря, бронзові пластинки з рештками шкіри від бойового пояса, бронзові пластинки від поножів, невеликі уламки ліпного горщика і амфор, уламки тонкого бронзового окуття дерев'яної посудини, уламок залізного предмета і бронзові наконечники стріл IV ст. до н. е. (рис. 3, 25—29). Насип кургану оточував рів з старанно обробленими стінками і плоским дном. Він дав небагато землі для насипу, але добре оформляв монументальну поховальну споруду (рис. 4, В—7).

В 1962 р. ми ще раз звернулись до відомого Люботинського мо-

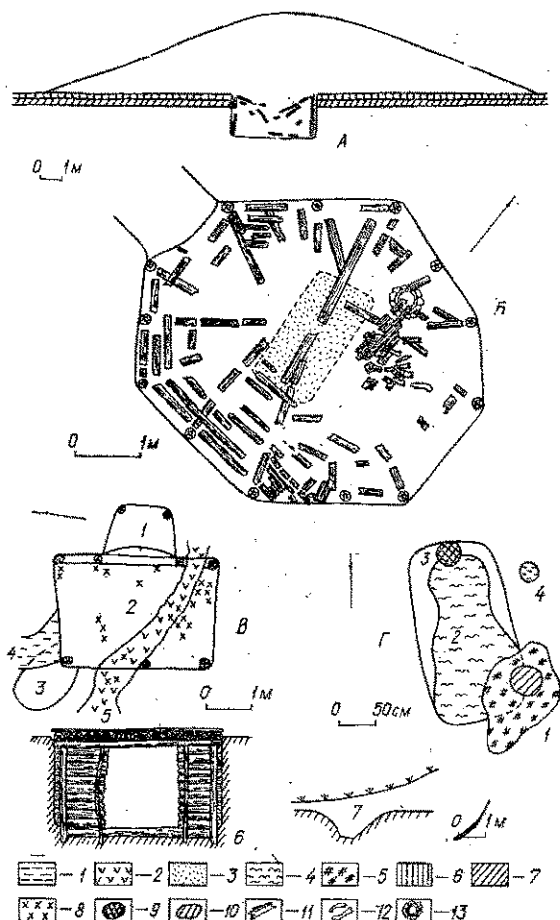

Рис. 4. Поховальні споруди.

А, Б — курган № 10 Люботинського могильника; В — склеп в кургані № 11 (Горішок) біля с. Велика Гомільша; Г — могила в кургані № 39 Люботинського могильника. 1 — заповнення грабницького ходу та ям; 2 — заповнення звіриної нори; 3 — ложе з дерева і берести; 4 — ґрунт з домішкою золи; 5 — перепалений ґрунт з золюю і вугіллям; 6 — похований ґрунт; 7 — суглинок; 8 — рештки поховального інвентаря; 9 — яма з рештками золи і кальцинованих кісток від людини; 10 — рештки вогнища; 11 — рештки дерева; 12 — рештки кісток; 13 — розвал посудини (корчага).

гильника скіфського часу, який налічує більше 450 курганів. З 1924 по 1958 р. тут розкопано 15 курганів, які виявилися пограбованими ще в старовину⁶. В 1962—1963 рр. була проведена розвідка місцевості, на якій розташовано могильник, і зроблено план. Виявилось, що до виникнення могильника в його східній частині існувало поселення бондарихінської культури. На селищі виявлено уламки горщиків з слабо визначеною шийкою та трохи відігнутими в'язцями, які в верхній частині тулуба орнаментовані відбитками трикутної або плоскої палички. Відбитки утворюють горизонтальні ряди або трикутники. Трапляється орнамент у вигляді бантиків, зроблених пальцевими заціпами або у вигляді округлих наліпів. Край вінець одного з горщиків прикрашений наскрізними проколами, а нижче — пальцевими вдавленнями. Комплекс кераміки вказує, що селище відноситься до пізнього періоду бондарихінської культури. В 1962 р. на Люботинському могильнику було досліджено ще 10 курганів. Всі вони пограбовані, в

результаті чого виявлено небагато речових залишків.

Курган № 1. Висота 1,5, діаметр 19 м. На глибині 80 см в насипу виявлено пляму золи від тризни, в центрі кургану на глибині 155 см трапецевидна могильна яма розміром 170×110×130 см. Яма орієнтована в напрямку північ—південь. На північ і південь від ями — викиди глини. Поховання пограбоване. В кутку виявлено зуби людини середнього віку і уламок ліпного горщика скіфського часу.

Курган № 2. Висота 55 см, діаметр 12 м. На глибині 35 см в насипу знайдено уламок стінки ліпного горщика скіфського часу, а трохи ниж-

че — уламок стегнової кістки. Трапецієвидна могильна яма з сторонами розміром $225 \times 110 \times 145$ см, глибиною 115 см орієнтована в напрямку північ — південь. З півдня і сходу — викид глини. Поховання пограбоване.

Курган № 3. Висота 80 см, діаметр 12 м. В насипу на глибині 60 см виявлено рештки вогнища з вугликів і золи. Трапецієвидна могильна яма розміром $272 \times 105 \times 95$ см, глибиною 140 см орієнтована в напрямку північ — південь і перекрита дерев'яним накатом, рештки якого збереглися вздовж ями. З двох боків від могили — серпоподібні викиди. Поховання пограбоване зверху. В грабіжницькому ході траплялись уламки кісток чоловіка середнього віку: стегнові кістки, таз, фаланги ніг, ліктюва і променева кістки, зуб, а також деякі речі: уламок залізного ножа, крейда, уламок ліпного горщика скіфського часу. Уламки інших кісток і якоїсь залізної речі були розкидані на дні могили. Деякі кістки частково обпалені.

Курган № 4. Висота 70 см, діаметр 10 м. В насипу на глибині 50 см виявлено декілька плям золи, очевидно, від тризни. Материкового викида не було, тому що прямокутна могила розміром 215×95 см була заглиблена в похований ґрунт лише на 10 см. Орієнтована в напрямку північ — південь. Слідів пограбування не помітно, але кісток і речей немає. Напевне, це кенотаф на честь людини, яка загинула на чужині.

Курган № 5. Висота 135 см, діаметр 20 м. В насипу на глибині 40 см знайдено два уламки ліпного горщика скіфського часу. Трапецієвидна яма могили розміром $200 \times 140 \times 110$, глибиною 190 см орієнтована в напрямку північний захід — південний схід. З південно-західного боку був викид глини. Яма перекрита дерев'яним накатом. На дні могили виявлено бурий тлін від підстилки. Поховання пограбоване. Від кістяка збереглися лише уламки верхньої і нижньої щелеп.

Курган № 6. Висота 60 см, діаметр 12,5 м. В насипу на глибині 60 см виявлена пляма золи. Прямокутна могильна яма (240×75 , глибина 135 см) орієнтована в напрямку північ — південь. По її обидві сторони — викиди глини. В заповненні ями виявлено три тонких прошарки золи. Кісток і речових знахідок не знайдено.

Курган № 7. Висота 90 см, діаметр 10 м. На глибині 40 см в насипу знайдено три уламки горщика скіфського часу і пляма золи. Трапецієвидна могильна яма ($240 \times 110 \times 90$, глибина 120 см) орієнтована в напрямку північ — південь. З півдня виявлено викид. Поховання пограбоване.

Курган № 8. Висота 190 см, діаметр 20 м. В насипу на глибині 47 см знайдено уламок трубчастої кістки людини. Добре помітний конусоподібний хід грабіжника. Трапецієвидна могильна яма з сторонами розміром $190 \times 105 \times 90$ см орієнтована в напрямку північ — південь. Глибина ями 250 см. Стіни могили облицьовані деревом, а зверху зроблено накат з колод. По обидві сторони від могили глиняні викиди. Дно могили в північній частині посипане деревним вугіллям. Від кістяка, який лежав, напевне, головою на південь, збереглась на місці лише стегнева кістка.

Курган № 9. Висота 130 см, діаметр 15 м. На глибині 65 см, в насипу з сірого піску, в 2 м на схід від центру кургану виявлено рештки вогнища з дуже перепаленим ґрунтом, змішаним з золою і вугіллям (рис. 4, Г—1). Могильна яма прямокутної форми (350×190 см, глибина 140 см) орієнтована в напрямку північ — південь. Ґрунт в ній змішаний з золою (рис. 4, Г—2). У північній частині ями виділялась ще одна кругла ямка діаметром 30 см, в заповненні якої, крім золи і дерев'яних вугликів, виявлено декілька кальцинованих кісток від кістяка людини (рис. 4, Г—3). В 40 см на схід від могили була ще одна ямка діаметром 25, глибиною 145 см, заповнена сірим піском, без знахідок (рис. 4, Г—4).

Курган № 10. Висота 550 см, діаметр 38 м. Це найбільший з курганів, що збереглися в центральній частині могильника (рис. 4, А, Б).

Верхівка насипу пошкоджена шукачами скарбів за рік до наших розкопок. Однак яма шукачів лише зачепила верхню частину стародавнього грабіжницького ходу. Під час наших розкопок в грабіжницькому ході на глибині 200 см знайдено дрібні уламки ліпного посуду скіфського часу, зокрема уламок глечника з округлим тулубом, прикрашеним нарізним геометричним орнаментом, уламок вінець горщика, прикрашеного зашипами та проколами, а також кілька кісток чоловічого кістяка. Дослідження непорушеного насипу показало, що чорний гумусний ґрунт для нього частково був узятий з культурного шару, розташованого поблизу поселення бондарихинської культури. Тому в насипу траплялись і уламки бондарихинської кераміки, точильний камінь з пісковика, кістяна проколка (рис. 3, 31) і різноманітні кістки тварин.

Після того як був знятий насип, у центрі кургану виявилась восьмикутна могильна яма, яка може бути вписана в коло з діаметром 550 см (рис. 4, Б). З західного боку біля неї підходив вхідний дромос, ширина якого 140 см. Навколо розташовано чотири викиди з землі, глини і піску, які досягали 65 см завтовшки. Більша частина дромоса засипана землею, перед самим входом була непошкоджена глиняна стінка, але могила виявилась пограбованою зверху. Дно могили виявлено на глибині 790 см.

Могила являє собою дерев'яний склеп з пірамідальним перекриттям. Уздовж стін ями помітні рештки дерев'яного облицювання. В кутках і посередині боків багатокутника були стовпи діаметром 20—30 см, від яких до центру радіально сходяться перекладки до 20 см завтовшки. Зверху укладено дошки і жердини. Яму від центрального стовпа не виявлено. Очевидно, його взагалі не було і радіальні перекладки якось уміло з'єднувались поміж собою в центрі. Зверху це перекриття було вкрите берестиною, на яку насипали пісок, а потім землю.

У верхню частину заповнення могили проник ґрунт з насипу, в якому траплялися культурні рештки бондарихинської культури з сусіднього поселення (уламки посуду, два точильних бруски, терочник, два крем'яних відщепи та ін.). В грабіжницькому ході виявлено різні речі з пограбованого поховання: фрагменти лощених посудин, прикрашених нарізним геометричним орнаментом (рис. 3, 32), п'ять дрібних уламків залізних виробів, денце горщика з відбитками соломи і пшениці; біля самої підлоги — дві грудки сірки.

В центрі могильної ями знаходився прямокутний поміст або ложе для небіжчика, зроблений з дерева і берести розмірами 210×110 см і орієнтований в напрямку північ — південь (рис. 4, Б). В північній частині і під помостом була підсипка з крейди. На північний схід від нього стояла велика злегка лощена корчага (рис. 3, 30). На південь від неї на підсипці з деревного вугілля лежали кістки від жертвовного м'яса корови, вівці (або кози) і кабана; серед кісток лежав залізний ніж (рис. 3, 36).

До цих матеріалів слід додати ще і кілька випадкових знахідок з курганних комплексів. У 1976 р. в с. Сніжкове Валківського р-ну під час прокладання траншеї зачепили невеликий курган і зруйнували поховання, в якому трапились меч і стріли. Меч має брускоподібне навершя та псевдотрикутне перехрестя. Частина клинка відламана (рис. 2, 2). Бронзові наконечники стріл характерні, як і меч, для IV—III ст. до н. е.⁷ (рис. 3, 33—35). Із кургану, зруйнованого поблизу с. Вольська Балаклійка Балаклійського р-ну в 1966 р., походить меч (рис. 2, 3) з антенним кігтеподібним навершям руків'я та псевдотрикутним перехрестям⁸. Біля основи антени було два круглих зображення пташиного ока, посередині руків'я стилізовані фігурки тварин. Уздовж клинка тонкі заглиблення. Такі мечі були поширені у кінці V—IV ст. до н. е.⁹ В похованні, крім кісток небіжчика, виявлено ще уламки глиняного посуду і залізних лусок від панциря, які до нас не дійшли. Очевидно, також із зруйнованого поблизу Краснокутська кургана по-

ходить пошкоджений меч (рис. 2, 4). Як простежується з деяких ознак, він мав найімовірніше брускоподібне навершя та метеликоподібне перехрестя руків'я, як у мечів VI—початку V ст. до н. е.

Металографічний аналіз, проведений автором сумісно з Л. О. Солнцевим і Л. Д. Фомінін, показав, що меч з балаклійського кургану викуваний з простого кричного заліза невисокої якості (мікротвердість 140—170 кгс/мм²), а меч з Краснокутська виготовлений з сталі середньої твердості, яка має нерівномірне первісне науглецювання. Кількість вуглецю коливається від 0,3 до 0,5 %.

Таким чином, розкопки і випадкові знахідки дали нові і важливі матеріали для вивчення культури місцевого населення раннього залізного віку. Вперше чітко простежено рештки дерев'яних склепів різної будови. Стовпові склепи були поширені по всьому Лісостепу, але склеп люботинського кургану № 10 — це дуже оригінальна споруда VI ст. до н. е. Точних аналогій немає. Деяку подібність має склеп кургану № 340 в с. Текліно¹⁰, але для генезису типу, очевидно, більш важливу аналогію дає курган зрубної культури поблизу с. Скорнякове¹¹. Виявлено невідомі раніше в басейні Сіверського Дінця парні поховання. Постійно трапляються сліди тризни. Рідко вживали очищувальний обряд з використанням крейди, вугілля, вохри, золи, сірки. Виявилось, що південне орієнтування небіжчиків, яке раніше здавалося винятком, розповсюджене ширше, поряд з північним і західним. Можна зробити висновок, що кільцеві викиди не були особливістю лише середньодонських курганів¹², а трапляються також в басейні Сіверського Дінця. Тут існували також великі могильники, подібні посульським і ворсклінським. Лише один гомільшанський могильник налічує більше 700 курганів, в яких ховали і представників місцевої знаті, і рядових общинників, і дружинників, які мали мечі і панцирі. Дуже показове поховання решток трупопалення в круглій ямці поряд з одночасним символічним спорудженням звичайної прямокутної ями, яка орієнтована в напрямку північ — південь. Це поєднання обрядів слід розглядати як ще один доказ складності процесу формування лісостепової культури Лівобережжя при участі бондарихинської.

Б. А. ШРАМКО

Раскопки курганов раннего железного века на Харьковщине

Резюме

В статье публикуются результаты исследований курганов двух крупных могильников скифского времени у с. Великая Гомольша и у г. Люботина Харьковской обл., а также рассматриваются предметы вооружения, найденные в разрушенных курганах. Могильник у с. Великая Гомольша насчитывает более 700 курганов, которые расположены группами, возможно, отражающими какие-то части рода или племени. Несмотря на то, что все раскопанные курганы Гомольшанского и Люботинского могильников были ограблены, в них удалось обнаружить вещи VI—III вв. до н. э., проследить некоторые важные детали обряда погребения и устройства погребальных сооружений. Впервые на этой территории четко прослежены остатки деревянных склепов разного типа с дромосами. Оригинальным является склеп люботинского кургана № 10 с конической крышей. Зафиксированы парные погребения, прослежена южная ориентировка покойников. Привлекает внимание погребение в кургане № 9 люботинского могильника, где остатки совершенного на стороне трупоожжения погребены в круглой ямке, сооруженной внутри обычной прямоугольной могильной ямы, ориентированной по линии север—юг.

¹ Шрамко Б. А. Поселения скифского часу в бассейне Дінця. — Археологія, 1962, вип. 14, с. 142—146.

² Радзиевская Е. В. Работы на территории Харьковской области. — АО, 1973. М., 1974, с. 332; Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины (Харьковская область). — Киев, 1977, с. 72—73.

³ Глибину тут і далі зазначено від найвищого репера кургану.

- ⁴ Мелюкова А. И. Вооружение скифов. — САИ, 1964, вып. Д 1—4, с. 54—55.
⁵ Там же, табл. 8, В-8.
⁶ Шрамко Б. А. Археологічні дослідження курганів раннього залізного віку в околицях м. Люботина. — Вчені зап. ХДУ, т. 78. Тр. іст. фак. Харків, 1957, вип. 5, с. 193—203.
⁷ Мелюкова А. И. Вооружение скифов, с. 25, 52.
⁸ Автор висловлює подяку О. Г. Дяченко, який передав йому меч для дослідження.
⁹ Мелюкова А. И. Вооружение скифов, с. 58.
¹⁰ Бобринский А. А. Курганы и случайные археологические находки близ г. Смелы. — Спб., 1901, т. 2, с. 20.
¹¹ Сизов В. И. Скорняковские курганы в Воронежской губ. Задонского уезда. М., 1888, т. 12, с. 126.
¹² Либеров П. Д. Памятники скифского времени на Среднем Дону. — САИ, 1965, вып. Д 1-31, с. 12.

Д. Н. КОЗАК, О. І. ЖУРКО

Поселення поблизу с. Велика Слобідка пізньоримського часу в Середньому Подністров'ї

В 1980 р. експедиція Інституту археології АН УРСР досліджувала нововідкрите поселення другої чверті I тис. н. е. в 1 км на північний схід від с. Велика Слобідка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Село розташоване в уроч. Під Ланками і займає лівий берег р. Мукші, що впадає в р. Дністер. Культурні залишки простежені в глибокій долині у відкладах першої надзаплавної тераси, що піднімається на 2—4 м над рівнем р. Мукші. Поверхня тераси дещо похилена на схід. Зважаючи на підйомний матеріал, територія поселення становить приблизно 1,5—2,0 га. Культурний шар залягає на глибині 0,1—0,2 м. Пам'ятка одношарова. На відкритій у центрі поселення площі 420 м² виявлено три споруди, дві з яких, судячи з наявності опалювальних споруд, житлові.

Житло № 1 виявлено на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Це видовжено-прямокутна у плані споруда з впушеною на 0,1—0,2 м в материк долівкою розмірами 3,5×5,0 м (рис. 1; 2). Стінки прямі, кути дещо заокруглені, материкова долівка рівна, добре утрамбована, знівельована відносно давньої поверхні. Споруда орієнтована довгими стінами по лінії схід — захід. В кутах і по периметру стінок простежувались 12 ямок від стовпів округлої в плані форми діаметром 0,2—0,35 м і глибиною 0,15—0,25 м від рівня долівки. В західній половині будівлі виявлено вогнище, викладене із каменю на земляній підсипці, овальної форми діаметром 0,6 і висотою 0,17 м від рівня долівки.

У заповненні житла траплялись керамічний матеріал та кістки тварин. Кераміка складається з ліпних і гончарних фрагментів з перевагою останніх (див. табл.). Ліпний посуд має підлощену поверхню (рис. 2, 1—8, 20, 21).

Житло № 2 виявлене на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Це прямокутна в плані споруда розміром 4×3 м, з дещо опушеною в материк долівкою (висота земляних стінок 0,2—0,3 м) (рис. 3; 4). Стінки житла прямі, кути заокруглені, долівка рівна, добре утрамбована. Будівля орієнтована кутами за сторонами світу. У північному і західному кутах, а також посередині південно-західної, північно-західної і західної стінок розчищено ямки від вертикальних дерев'яних опор. Ще дві ямки траплялись з двох сторін вогнища. Вони округлої в плані форми діаметром 0,2—0,25 і глибиною 0,15—0,2 м від рівня долівки. У північно-східному куті знаходилося вогнище, складене з каменю на земляній підсипці, прямокутної форми, розмірами 1,4×1,0 м.

У заповненні, на долівці та в розвалі вогнища виявлено виключно гончарну кераміку, кілька уламків від амфор (рис. 4, 1—11).